

ΟΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ: ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥΣ*

Ενα από τα βασικά αντικείμενα διερεύνησης της κοινωνικής προσέγγισης της γλώσσας αποτελεί η ανεύρεση, περιγραφή και ερμηνεία των σχέσεων κυριαρχίας όπου εγγράφεται η γλώσσα και η γλωσσική δραστηριότητα εν γένει. Τόσο τομείς της παραδοσιακής κοινωνιογλωσσολογίας όσο -κυρίως- η κριτική γλωσσολογία και η κριτική ανάλυση λόγου ασχολούνται, από διάφορες οπτικές γωνίες, με τις ποικίλες διαστάσεις της λεγόμενης γλωσσικής ανισότητας. Ο όρος είναι σκόπιμα ευρύς και παραπέμπει σε διαφορετικά γλωσσικά φαινόμενα: ανάλογα με τους ερευνητές και τα ενδιαφέροντά τους, μπορεί να αναφέρεται στην άνιση ιεράρχηση των γλωσσικών ποικιλιών στη «γλωσσική αγορά», στον σεξισμό στη γλώσσα (το πώς εκφράζεται στη γλώσσα και αναπαράγεται μέσω αυτής η κοινωνική ανισότητα ανάμεσα στα φύλα), στην ανισότητα μεταξύ ομιλητών στη διεπίδραση εντός ή εκτός θεσμικού πλαισίου (κατανομή της σειράς του λόγου, του χρόνου ομιλίας, της εισαγωγής νέων θεμάτων κλπ.), στην ανισότητα στην κατανομή της γνώσης σημαντικών γλωσσικών πρακτικών ή στο δικαίωμα άσκησής τους (του χειρισμού π.χ. επιστημονικού λόγου σχετικά με ένα θέμα, των τεχνικών διεξαγωγής μιας συνέντευξης για ανεύρεση εργασίας) κ.ά.

Η προσπάθεια σύνδεσης του μακροσκοπικού με το μικροσκοπικό επίπεδο, των μακροδομών και μικροδομών δηλαδή που αντιπροσωπεύουν τα παραπάνω γλωσσικά φαινόμενα ανισότητας, αποτελεί ένα επιπλέον ερευνητικό ζητούμενο, στο οποίο θεωρείται ότι δεν έχουν δοθεί ακόμη ικανοποιητικές απαντήσεις (Παυλίδου 1996, 1999).

Στην παρούσα εργασία μάς ενδιαφέρει να δειξουμε τον τρόπο συμμετοχής ορισμένων εκφάνσεων δημόσιου λόγου στην ανακατασκευή και αναπαραγωγή ιεραρχημένων σχέσεων με συγκεκριμένο περιεχόμενο («σωστό»-«λάθος») μεταξύ κυρίαρχης ποικιλίας της ελληνικής (standard NE) και διαλεκτικών/ιδιωματικών

* Ευχαριστώ θερμά τη φίλη και συνάδελφο Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου για τις ιδιαίτερα χρήσιμες παρατηρήσεις της.

ποικιλιών¹. Θεωρούμε δηλαδή ότι ο δημόσιος λόγος τόσο ως προς τις επιλογές πραγμάτωσης συγκεκριμένων νοημάτων όσο και ως προς τη δόμηση των κειμένων και τα λεξικογραφικά τους χαρακτηριστικά, πέρα από το να αντανακλά την υπάρχουσα ανισότητα -στο πλαίσιο της οποίας άλλωστε παράγεται-, συμβάλλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση, τη νομιμοποίηση και τη διάδοσή της. Ως παραδείγματα ανάλυσης θα χρησιμοποιήσουμε δείγματα λόγου από δύο βασικούς τομείς γλωσσικής διαμεσολάβησης της εμπειρίας, την έντυπη δημοσιογραφία και τον επιστημονικό γλωσσολογικό λόγο. Προϋποθέτουμε ότι έχουν απλώς ενδεικτικό χαρακτήρα για τη εικόνα που προβάλλεται σχετικά με το θέμα μας και μπορούν άνετα να πολλαπλασιαστούν².

Είναι γνωστό ότι ο διαχωρισμός των γλωσσικών ποικιλιών σε *γλώσσες* (δηλαδή ουσιαστικά πρότυπες ποικιλίες, βλ. Hudson 1980: 37) και *διαλέκτους* απηχεί από μόνος του άνιστες σχέσεις μεταξύ των συγκρινόμενων ποικιλιών (Calvet 1993: 47, Cameron 1995: 41-42, 110 κ.ά.): ο όρος *διάλεκτος* αποδίδεται συνήθως σε γεωγραφικές ποικιλίες που δεν διαθέτουν το κύρος των τυποποιημένων/κωδικοποιημένων ποικιλιών, οι οποίες έχουν αναχθεί σε νόρμα στο πλαίσιο ενός συγκροτημένου πολιτικού σχηματισμού. Πράγματι, τα κριτήρια που εφαρμόζονται συνήθως γι' αυτόν τον διαχωρισμό (δομική συγγένεια, μέγεθος ποικιλίας, αμοιβαία κατανόηση, κύρος/τυποποίηση) είτε δεν κρίνονται επαρκή για τη γλωσσολογική αντιμετώπισή του είτε δεν χρησιμοποιούνται στην πράξη από τους ίδιους τους ομιλητές (βλ. Hudson 1980, Chambers & Trudgill 1980 κ.ά.).

Ισχυρότερο για την κοινή χρήση των όρων φαίνεται ότι είναι το διπλό κριτήριο του κύρους/τυποποίησης, το οποίο αναφέρεται αφενός στο ότι η διάλεκτος που εξελίσσεται ιστορικά σε γλώσσα αποτελεί αποτέλεσμα πολιτικής επιλογής, άρα συγκεκριμένου συσχετισμού δυνάμεων και εξουσιαστικών σχέσεων, αφετέρου στο ότι έχει υποστεί διαδικασία τυποποίησης, ως απόρροια της επιλογής της για την εξυπηρέτηση δημόσιων λειτουργιών. Αυτό συνεπάγεται αρχικά λειτουργική (και εν μέρει δομική) επέκταση και κατόπιν μακροβιότερη (ή πάντως ισχυρότερη) ιστορία γραπτής παράδοσης, στοιχεία τα οποία ενισχύουν ακόμη

1. Τον όρο *standard* τον εννοούμε εδώ και με τις δύο τρέχουσες σημασίες του, αυτήν της πρότυπης και αυτήν της κοινής ή καθιερωμένης ποικιλίας που επικρατεί και χρησιμοποιείται από έναν πληθυσμό. Νομίζουμε ότι, για τη συζήτησή μας τουλάχιστον, μπορεί χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα να θεωρηθεί ότι οι δύο αυτές σημασίες συμπίπτουν. Επίσης, για τον ίδιο λόγο, δεν κάνουμε διάκριση μεταξύ διαλέκτων και ιδιωμάτων: και τα δύο γίνονται αισθητά από την κοινότητα ως γεωγραφικές «αποκλίσεις» από την κυρίαρχη ποικιλία.

2. Τα παραδείγματα που συζητούμε καλύπτουν μια σχετικά εκτεταμένη χρονική περίοδο που προέρχονται από ένα ευρύ σώμα υλικού που έχουμε συλλέξει κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης ενασχόλησής μας με τη γλωσσική ανισότητα: αν και δεν πρόκειται για συστηματική και εξαντλητική καταγραφή, περιλαμβάνει σημαντικό αριθμό αντιπροσωπευτικών εκφράσεων γλωσσικών στάσεων και διακρίσεων. Ένας άλλος τομέας με σημαντική συνεισφορά στην ενόχυση και αναπαραγωγή τέτοιων διακρίσεων είναι ο χιονομοριστικός λόγος (π.χ. ανέκδοτα «εναντίον» διαλεκτόφωνων ομάδων). Μας απασχολεί σε ξεχωριστή εργασία, βλ. Κακριδιά-Φερράρι & Τσάκωνα (υπό ετοιμ.).

περαιτέρω το κύρος της (βλ. συζήτηση που ακολουθεί τον Hagège 1996, σ.157)³.

Από μια άλλη -συμπληρωματική- οπτική, η ανισομερής αντιμετώπιση γλωσσών και διαλέκτων οφείλεται και στα ίδια τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των διαλεκτόφωνων ομιλητών, έτσι όπως έχουν εξελιχθεί (και τελικά στιγματιστεί), ιδιαίτερα στη μεταπολεμική περίοδο: αν η διάλεκτος δεν αποτελεί λειτουργική ποικιλία του ρεπερτορίου τους στην κατάλληλη περίσταση αλλά συνιστά την κύρια και ίσως τη μόνη ποικιλία της γλωσσικής τους επικοινωνίας, οι διαλεκτόφωνοι θεωρούνται συνήθως άτομα χαμηλής μόρφωσης, χαμηλής κοινωνικής κινητικότητας και χωρίς πολιτισμικά ερεθίσματα κύρους.

Στα παραδείγματα που θα συζητήσουμε, τα χαρακτηριστικά αυτά συνδέονται με διάφορες άλλες, άσχετες με αυτά κατηγορίες, με κυρίαρχη αυτήν του «λάθους»⁴. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να επιτείνεται η αρνητική αξιολόγηση των διαλέκτων και των διαλεκτόφωνων, με τον κατά περίπτωση στιγματισμό κάποιου από τα γλωσσικά επίπεδα που συνιστούν το εκάστοτε διαλεκτικό σύστημα υπό συζήτηση: του λεξιλογικού, του συντακτικού, του μορφολογικού, του φωνολογικού/φωνητικού.

Παράδειγμα 1

[Απόσπασμα από βραχύβια στήλη «Η σκιά» στο *Βήμα*, 18/7/1999: «...Κάθε εβδομάδα, μια σκιά - εκτός από τη δική σας - γλιστράει δίπλα σας, ακούει όσα λέτε και τα καταγράφει...»]

Μουσάτος: Και η γλώσσα τους [Αλβανικά] είναι φρικτή.

Ψηλός: Καλά τώρα μη μιλήσουμε για γλώσσα γιατί αν ακούσεις Κρητικό να μιλάει θες μετάφραση.

Ξανθιά: (γρήγορα) Όταν απουκούνουνα το ρούκουνου απάντηξά τονε και μου 'παίξε ένα τσούρλο και ξεκαυκάλωσέ με! (γέλια)

Μελαχρινή: Τι ήταν αυτό;

Ξανθιά: F-16, δεν το είδες; (γέλια) Είναι κρητικά και σημαίνει: «Όταν έστρβα τη γωνία τον συνάντησα και μου 'ρίξε μια πέτρα και μου άνοιξε το κεφάλι».

3. Το διπλό αυτό κριτήριο ερμηνεύει, κατά τη γνώμη μας, τη «συλλογική αίσθηση ετερονομίας» που επίσης αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως βασικό (υποκειμενικό) κριτήριο διαχωρισμού: ότι δηλαδή είναι ο προσανατολισμός και η αντίληψη των ίδιων των χρηστών που καθορίζει ότι δύο ποικιλίες βρίσκονται σε ιεραρχημένη σχέση όλου (η γλώσσα) και μέρους (η διάλεκτος) και όχι τα όποια αντικειμενικά γλωσσολογικά κριτήρια (βλ. σχετική συζήτηση στον Μοσχονά 2002: 899 κ.εξ.). Αν όμως τα συγχρονικά κριτήρια του διαχωρισμού μπορεί να φαίνονται «αυθαίρετα» (αφού δεν είναι γλωσσολογικά), δεν είναι τόσο αυθαίρετη η ίδια η αντίληψη των χρηστών, δεδομένου ότι σχετίζεται στενά με την ιστοριοπολιτική πραγματικότητα που τη διαμόρφωσε: δημιουργία εθνικών κρατών με σύγχρονη ανάπτυξη πρότυπων γλωσσών και της ανάλογης ιδεολογίας που τα στηρίζει και τα δύο. Για την ελληνική περίπτωση και τον ρόλο των διαλέκτων στη διαμόρφωση της ΝΕ εθνικής γλώσσας βλ., μεταξύ άλλων, Δελβερούδη 1999, 2000, Χριστίδης 2001.

4. Η σύνδεση διαλεκτικών παρεμβολών με το «λάθος» είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην εκπαίδευση, παράγοντας στάσεις και αναπαραγόμενη από αυτές, αποτελεί όμως ευρύτερο θέμα, που δεν είναι δυνατόν να συζητηθεί εδώ. Βλ., ενδεικτικά και πάλι, Φραγκουδάκη 1987, Τσολακοπούλου 1988, Κιτίς 1990, Τζάννε 2000, Μπασιλής 2000, Βόντσα 2003. Επίσης Wolfram 2003.

λι». Μου τα έμαθε ένας ξάδερφός μου.

Παράδειγμα 2

[Κατακλείδα σε σύντομο πορτρέτο του Άρη Σπηλιωτόπουλου, όταν ήταν εκπρόσωπος τύπου της ΝΔ, *Το Βήμα*, 28/3/1999].

... Υπέφερε στην αρχή ως εκπρόσωπος γιατί προφέρει με πατρινή προφορά το «λ», γρήγορα όμως κατάλαβε ότι *ουδείς αναμάρτητος* (η υπογράμμιση δική μας).

Παράδειγμα 3

[Τηλεοπτική κριτική στον λόγο των ατόμων ορισμένων εκπομπών ριάλιτι, *Καθημερινή*, 2/5/2003].

... Οι «ελληνικούρες» που ξεστομίζουν οι παίκτες δεν έχουν καμία σχέση με τη λαϊκότητα, τον αυθεντικό λαϊκό λόγο που *συχνά παραβιάζει με χάρη τους γραμματικούς κανόνες* (η υπογράμμιση δική μας).

Στο πρώτο παράδειγμα, η υποτίμηση της κρητικής διαλέκτου είναι έμμεση και όχι ρητή, προκύπτει όμως σαφώς από τη γειννίαση της αφορμής της συζήτησης με τη ρητή υποτίμηση της αλβανικής γλώσσας («φρικτή»). Η υπερβολή του επιλεγόμενου και μάλλον κατασκευασμένου παραδείγματος, όπως και τα γέλια που περιγράφεται ότι το συνοδεύουν, επιβεβαιώνουν ότι το πρόβλημα δεν είναι πρόβλημα «μετάφρασης». Είναι ενδιαφέρον εδώ να δούμε τη λανθάνουσα αντίληψη ότι οι διάλεκτοι οφείλουν να είναι κατανοητές από τους ομιλητές της κοινής, για να είναι περισσότερο αποδεκτές: όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση που τις χωρίζει από αυτήν, κυρίως στα πιο προφανή επίπεδα, το φωνητικό/φωνολογικό και το λεξιλογικό, τόσο μεγαλύτερη είναι και η δυσπιστία με την οποία αντιμετωπίζονται. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, η επιλογή ενός ευφυσού συνδυασμού διαπροσωπικών σχέσεων με τους κατάλληλους κειμενικούς τρόπους («αυθόρμητος» διάλογος μεταξύ φίλων και στωπτικό ύφος νεανικής αργκό) αυξάνει την αποτελεσματικότητα του επιχειρήματος με το να τονίζει το πόσο «αυτονόητο» είναι.

Το δεύτερο παράδειγμα συνδέει την κλασική αχαϊκή (και όχι μόνο) προφορά, την ουρανική δηλαδή πραγμάτωση του /l/ (και του /n/)⁵ με την «αμαρτία», το «λάθος»: το παιγνιώδες ύφος του αποσπάσματος όχι μόνο δεν αναιρεί αλλά νομιμοποιεί ακόμη περισσότερο την απαξίωση που απορρέει από το σχόλιο. Επιπλέον, η ιδιότητα του πραγματικού *κατασκευάζεται* εδώ γλωσσικά μέσα από

5. Υπενθυμίζουμε ότι η ουρανική αυτή πραγμάτωση υπάρχει και στην κοινή, όταν τα /l/ και /n/ ακολουθούνται από ημίφωνο + φωνήεν: *πορτοκάλια*, *μελανιάζω*. Οι διαλεκτικές πραγματώσεις που συνήθως στιγματίζονται, αν και αφορούν πολλά μέρη της Ελλάδας, εμφανίζουν -σε κυμαινόμενο βαθμό- ουρανική προφορά των δύο φωνημάτων μπροστά από τα πρόσθια /i/ και /e/: [*Te*me], [*on*'i:ro].

συγκεκριμένες επιλογές: η χρήση διπλής προοπτικής για την εστίαση της αφήγησης (εσωτερική σημασιολογικά και εξωτερική γραμματικά: *υπέφερε, κατάλαβε*) αναδεικνύει σε «κοινή», «αντικειμενική» γνώση το γεγονός ότι η συγκεκριμένη προφορά είναι «αμαρτία»⁶.

Στο τρίτο παράδειγμα, η υποτίμηση είναι τόσο έμμεση, ώστε μπορεί και να παρεξηγηθεί το νόημα του αποσπάσματος, ότι εκφράζει δηλαδή θετική στάση απέναντι στον «λαϊκό λόγο». Πράγματι, η αντιδιαστολή ανάμεσα στις «ελληνικούρες» των παικτών και τον «αυθεντικό λαϊκό λόγο» τοποθετεί τον δεύτερο στον θετικό πόλο της σύγκρισης, ωστόσο η σύνδεση με το «λάθος» είναι και εδώ ρητή: ο αυθεντικός λαϊκός λόγος παραβιάζει και αυτός τους γραμματικούς κανόνες (όπως πολλές φορές και οι ελληνικούρες), μόνο που αυτός το κάνει «με χάρη». Το κριτήριο του θετικού διαχωρισμού του είναι, νομίζουμε, η «αυθεντικότητά» του, σε αντίθεση με τον λόγο των παικτών του ριάλιτι, που εκουσίως -άρα όχι αυθεντικά- παρακολουθούνται από το πανελλήνιο. Και εδώ η αντιδιαστολή κατασκευάζεται γλωσσικά, δεδομένου ότι στην πραγματικότητα *ελληνικούρες* (στιγματισμένος όρος) και *παραβίαση γραμματικών κανόνων* (αστιγματιστος περιγραφικός όρος) έχουν στενή σημασιολογική σχέση. Το ότι η παραβίαση αυτή μπορεί να οφείλεται σε χαρακτηριστικά του λαϊκού λόγου που απλώς δεν ανήκουν στην κοινή δεν αντιμετωπίζεται στο κείμενο ως πιθανότητα ερμηνείας της. Η παράλειψη μπορεί να συγχωρείται, εφόσον η συντάκτρια της τηλεοπτικής κριτικής δεν οφείλει να έχει γλωσσολογικές γνώσεις, το απόσπασμα δεν παύει όμως να δείχνει συγκατάβαση προς τον «θετικά» κρινόμενο λόγο, άρα έμμεση υποτίμηση του⁷.

Τα επόμενα παραδείγματα που συζητούνται αφορούν τον επιστημονικό γλωσσολογικό λόγο και γι' αυτό απαιτούν μεγαλύτερη προσοχή. Το παράδειγμα 4 προέρχεται από γραμματική⁸:

Παράδειγμα 4

Μια παράξενη, όσο και απρόβλεπτη παραλλαγή της προφορικής δημοτικής οφείλεται στην *αδυναμία* πολλών Ελλήνων να προφέρουν *σωστά*, να αρθρώσουν δηλαδή ορισμένα σύμφωνα ή συμφωνικά συμπλέγματα, *επειδή μεταφέρουν στην κοινή νεοελληνική τις διαλεκτικές τους συνήθειες* (η υπογράμμιση δική μας). Οι άνθρωποι αυτοί δεν αισθάνονται καμιά διαφορά στην προφορά των *b, d, g* από τα ένρινα *μπ, ντ, γκ* (= *μβ, νδ, νγ*), ενώ άλλοι νομίζουν ότι είναι υπο-

6. Για παραδείγματα γλωσσικής «αναπαράστασης» της πραγματικότητας βλ. και Πολίτης 2002, αν και για άλλο είδος (δημοσιογραφικού πάντως) λόγου.

7. Ο αισθητικού και συναισθηματικού τύπου εξωραϊσμός πολιτισμικών χαρακτηριστικών του λαϊκού και του αγροτικού πληθυσμού, απόηχος του ρομαντικού κινήματος, είναι γνωστός από τη βιβλιογραφία και για πολλές άλλες περιπτώσεις, ενώ δεν αναφέρει τις αυστηρά ιεραρχημένες σχέσεις κέντρου-περιφέρειας. Βλ. Trudgill (1983: 218), Calvet (1993: 53).

8. Τσοπανάκης (1994: 76-77).

χρωωμένοι να γράψουν *καινούριος*, και όχι *καινούργιος*, επειδή γράφουν *ψάρια*, τα οποία, βέβαια, προφέρονται *ψάργια*.

Η υποτίμηση των διαλεκτικών προφορών στο απόσπασμα αυτό είναι ρητή και ιδιαίτερα βαρύνουσα, διότι προέρχεται από τη γραφίδα «ειδικού»: η συμβολική της διάσταση πολλαπλασιάζει τη σημασία της κοινής αντίληψης, την οποία απηχεί χωρίς επιστημονικό έλεγχο της αλήθειας της. Ο αποκλεισμός των διαλεκτόφωνων από τη «σωστή» εκφορά της προφορικής δημοτικής γίνεται με χαρακτηριστική κλιμάκωση των αξιολογικών κρίσεων: *παράξενη και απρόβλεπτη παραλλαγή, αδυναμία σωστής προφοράς, αδυναμία σωστής γραφής*⁹, με τελική κορύφωση το ιδιαίτερα υποτιμητικό *οι άνθρωποι αυτοί δεν αισθάνονται καμιά διαφορά...* Η «αδυναμία» σωστής προφοράς οφείλεται εδώ στη μεταφορά διαλεκτικών συνηθειών, στις διαλεκτικές παρεμβολές δηλαδή στην κοινή γλώσσα. Αν όντως, σε γενικές γραμμές, παρεμβολές ενός συστήματος σε άλλο θεωρούνται *λάθος*, στην περίπτωση αυτή το πλαίσιο είναι εντελώς διαφορετικό από αυτό που συνήθως ενδιαφέρουν οι παρεμβολές: αντίθετα με τον έστω ενήλικο μαθητή που θέλει να μάθει μια ξένη γλώσσα και δεν οφείλει να τη χειρίζεται καλά εκ των προτέρων, άρα -κοινωνικά και επικοινωνιακά- συγχωρείται να παρεμβάλλει στοιχεία του ενός συστήματος στο άλλο και μόνο στο εκπαιδευτικό πλαίσιο «στιγματίζεται» και «τιμωρείται» γι' αυτό, ο διαλεκτόφωνος θεωρείται ότι οφείλει όχι μόνο να ξέρει να χειρίζεται την κοινή/πρότυπη ποικιλία, αλλά και να μπορεί να διατηρεί τα στεγανά ανάμεσα στο διαλεκτικό και το πρότυπο σύστημα, παρόλο που, από μια άλλη οπτική, θεωρούνται «ίδια γλώσσα».

Το παραπάνω απόσπασμα συγγενεύει στενά με τις απόψεις που διατυπώνονται σε συνέντευξη άλλου γνωστού γλωσσολόγου¹⁰ σε έρευνα μεγάλης εφημερίδας με τίτλο *Αυτά δεν είναι ελληνικά*. Και στη συνέντευξη αυτή (τίτλος: *Η φωνητική παραμόρφωση της γλώσσας*), που -οφείλουμε να το πούμε- είναι αρκετά παλαιότερη (*Ελευθεροτυπία*, 27/3/1989) και απηχεί διαφορετική οπτική απ' ό,τι οι σύγχρονες απόψεις, η υποτίμηση της διαλεκτικής προφοράς και μορφολογίας

9. Η αναντιστοιχία προφοράς-γραφής, ιδιαίτερα προφανής σε γλώσσες με ιστορική ορθογραφία, όπως η ελληνική, δεν αναφέρεται καθόλου εδώ ούτε ως υπενθύμιση. Η πρόσφατη όμως πρόταση για ορθογράφηση του *καινούργιος* (ετυμολογική ορθογράφηση) ως *καινούριος*, αναλογικά προς τα *ψάρια* κ.τ.δ., εφόσον προφέρονται με τον ίδιο τρόπο (αναλογική/ενοποιητική ορθογράφηση), δικαιώνει τελικά τους ομιλήτες και όχι τον συντάκτη της γραμματικής.

10. Του Ν. Κοντοσόπουλου. Είναι αξιοσημείωτο ότι και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για γλωσσολόγους που έχουν ασχοληθεί εκτενώς με τις διαλέκτους και έχουν προσφέρει πολλά στην παραδοσιακή διαλεκτολογία. Στα αμιγώς διαλεκτολογικά έργα τους δεν ξεφεύγουν παρόμοιες απαξιωτικές κρίσεις, κάθε άλλο μάλιστα (βλ. π.χ. Κοντοσόπουλος 1994, Εισαγωγικό σημείωμα. Όμως και Contossopoulos 1983-1984: 154, σημ. 22). Είναι φανερό ότι η αντιπαραθετική σύγκριση κοινής και διαλέκτων είναι εκείνη που παράγει, συνειδητά ή ασυνειδητά, τις έντονες διακρίσεις μεταξύ τους, αντανakλώντας ακριβώς (και αναπαράγοντας) την άνιση υπόστασή τους στη «γλωσσική αγορά». Αντίθετα, φαίνεται ότι μια αυστηρά γλωσσολογική αντιμετώπιση τους προφυλάσσει συνήθως από αξιολογικές κρίσεις, βλ. π.χ. Κοντός 1997.

είναι ρητή, σαφής και επίμονη.

Παράδειγμα 5

Διδασκαλία της *ορθοέπειας* στα σχολεία. Μα ποιος να το κάνει; Ποιος και πού τη διδάχθηκε για να τη μεταδώσει ύστερα στους μαθητές του; Ξεχνάμε και το ότι τα 95% των φιλόλογων στα Γυμνάσια είναι *επαρχιακής προελεύσεως, φορείς των αρθρωτικών συνηθειών της ιδιαίτερης πατρίδας τους, των οποίων δεν έχουν καν οι ίδιοι συναίσθηση*. Το ίδιο συμβαίνει και με τους εκφωνητές στο ραδιοφωνο και την τηλεόραση. Έτσι διαδόθηκαν *διαλεκτικές αρθρώσεις και αρθρωτικά σφάλματα* τελευταία σε σχεδόν πανελλήνια κλίμακα. Αν υπήρχε σχολικός φραγμός στην *κακοφωνία*, το κακό θα περιοριζόταν (οι υπογραμμίσεις δικές μας).

Παράδειγμα 6

Και τι να πει κανείς για τους διαλεκτισμούς που μπήκαν στην κοινή νεοελληνική *χωρίς να της προσφέρουν κάποια ιδιαίτερη αρετή που ίσως δεν θα είχε*; Αναφέρω τρεις μόνο περιπτώσεις:

1) Οι τέσσεροι, αιτιατ. τους τέσσερους. Είναι τύποι των ιδιωμάτων των Επτανήσων, της Πελοποννήσου και των ηπειρωτικών και ακαρνανικών ακτών. Άγνωστοι στην κοινή νεοελληνική μέχρι πριν από λίγα χρόνια. *Γιατί διαδόθηκαν; Προσφέρουν σαφήνεια λόγου ή καλλιέπεια;*

2) Την υπαγωγή όλων των οξύτονων (άλλοτε περισπώμενων) ρημάτων στη συζυγία των εις -άω, αλλά στο συνηρημένο τύπο, π.χ. προχωρά αντί προχωρεί κ.λπ. Στην κοινή νεοελληνική, στον προφορικό λόγο, είχαν κατισχύσει οι ασυναίρετοι τύποι, που τώρα Τύπος και ραδιοτηλεόραση τους έχουν εξοβελίσει. Όλοι λέγαμε μετράει, πονάει, βοηθάει κ.λπ. Τώρα ακούμε και διαβάζουμε μετρά, πονά, βοηθά. Από τη μια μέρα στην άλλη έγινε τόση εξέλιξη στη μορφολογία της νεοελληνικής. Οι τύποι σε -ά (αντί -άει ή -εί) είναι πελοποννησιακοί και δωδεκανησιακοί...

[...]

Τα κειμενικά και λεξικογραμματικά χαρακτηριστικά που επιλέγονται, στον βαθμό που αποδίδουν επακριβώς τον λόγο του συνεντευξιαζόμενου, είναι και εδώ αποκαλυπτικά. Πρώτα-πρώτα, η εκτεταμένη χρήση της στρατηγικής των ρητορικών ερωτήσεων υποβάλλει και επιβάλλει συγχρόνως μία μόνο επιλογή απάντησης στον αναγνώστη, αυτήν που υπαινίσσεται ο ερωτών, καθιστώντας έτσι την άποψή του μοναδική «αλήθεια» για το θέμα¹¹. Επιπλέον, στο παράδειγμα 5, στο σημασιολογικό και το λεξιλογικό επίπεδο, η *ορθοέπεια* αντιτίθεται στην *κακοφωνία*, η οποία ταυτίζεται με τις αρθρωτικές συνήθειες των επαρχια-

11. Βλ. και Μπακάκου-Ορφανού & Παναρέτου 2003 για τη λειτουργία της ρητορικής ερώτησης ως απόφασης με υψηλό βαθμό βεβαιότητας.

κής προέλευσης εκπαιδευτικών, ουσιαστικά δηλαδή με τις διαλεκτικές προφορές. Στο σημασιολογικό επίπεδο πάλι, σημειώνουμε την υποτιμητική εξίσωση, μέσω του συμπλεκτικού και, διαλεκτικών αρθρώσεων και αρθρωτικών σφαλμάτων, δύο φαινομένων εντελώς διαφορετικού χαρακτήρα και πάλι. Στο παράδειγμα 6, τέλος, η διάδοση των διαλεκτικών τύπων θεωρείται ότι πρέπει απαραίτητα να συνδέεται με σαφήνεια και καλλιέργεια, αλλιώς αμφισβητείται η «ορθή» εξέλιξη της γλώσσας.

Στην ίδια σελίδα της συνέντευξης υπάρχει πλαίσιο με άλλες γλωσσικές παρατηρήσεις¹², απ' όπου παραθέτουμε το παρακάτω παράδειγμα, συμπληρωματικό και ενισχυτικό των απόψεων της συνέντευξης, δεδομένου ότι, πέρα από το περιεχόμενό του, αποτελεί συνέχεια κειμένου με στιγματισμό πραγματικών γραμματικών λαθών (*παρήγγειλέ μου*), έτσι ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι οι ιδιοματισμοί αποτελούν και αυτοί μέρος τους:

Παράδειγμα 7

... Οι ιδιοματισμοί που συνηθίζονται στην κάθε γωνιά της χώρας είναι ωραίοι και κανένα πρόβλημα μ' αυτούς, εφόσον λέγονται (στον προφορικό λόγο) από τους ντόπιους, στις κατ' ιδίαν συζητήσεις τους. *Το πρόβλημα δημιουργείται όταν σε μαζικά μέσα επικοινωνίας παρουσιάζονται άτομα με έντονη τοπική προφορά και πιστά στην τοπική διάλεκτο.*

... Ο Κερκυραίος, ο Κρητικός, ο Αρκάς, ή ο Ρουμελιώτης εκφωνητής, πριν βγει στο «γυαλί», *πρέπει να δοκιμάζεται* [μόνο και μόνο λόγω της γεωγραφικής τους καταγωγής, ενν.]. Για να βγουν και να ενημερώσουν τον ελληνικό λαό -στο σύνολό του- μόνο όσοι μιλούν σωστά ελληνικά, *απαλλαγμένα από ιδιοματισμούς και τοπική προφορά* (οι υπογραμμίσεις και το σχόλιο δικά μας).

Βλέπουμε ξανά εδώ την αντίληψη για την αναντιστοιχία ανάμεσα στα σωστά ελληνικά (γενικά) και τα τοπικά ιδιώματα, η αφοσίωση στα οποία αποτελεί *πρόβλημα*, τουλάχιστον για τον δημόσιο λόγο¹³.

Συμπεράσματα

Είναι αναμφισβήτητο ότι, στο υπάρχον πλαίσιο της σαφώς ιεραρχημένης σχέσης γλώσσας (δηλ. πρότυπης ποικιλίας) και διαλέκτων, οι παραπάνω εκφράσεις απαξιωτικών στάσεων προς τις δεύτερες δεν εκπλήσσουν· οπωσδήποτε όχι αυτές της πρώτης κατηγορίας, που προέρχονται από τον έντυπο δημοσιογραφικό

12. Με την υπογραφή Π. Διαμ.

13. Υπενθυμίζουμε ότι παρόμοια παραδείγματα σαφούς υποτίμησης των διαλεκτικών παραγωγών, με παρόμοιες μάλιστα εκφράσεις και παρόμοια επιχειρηματολογία, καταγράφονται ως στερεοτυπικές αντιλήψεις και σε πολλές άλλες περιπτώσεις γλωσσών (βλ. π.χ. Cameron 1995: 102-103, Preston 1998).

λόγο¹⁴. Το τεράστιο κύρος των ιστορικά επιλεγμένων πρότυπων ποικιλιών είναι γνωστό, κινητοποιεί τόσο εργαλειακά (χρηστικά) όσο και κοινωνικά αντανακλαστικά και πολλαπλασιάζεται σε συνθήκες υψηλής εγγραματοσύνης ενός πληθυσμού.

Πιο προβληματική είναι η δεύτερη κατηγορία, των παραδειγμάτων που προέρχονται από τον επιστημονικό γλωσσολογικό λόγο, για το πολύ ισχυρότερο συμβολικό τους κύρος. Στα παραδείγματα που αναφέραμε, αποκορύπτεται ακριβώς ο ισχυρός *κοινωνικός* ρόλος της πρότυπης ποικιλίας και ο δυνάμει συμπληρωματικός *χαρακτήρας* της σχέσης γλώσσας-διαλέκτου, ενώ επιλέγεται μια σαφώς ανταγωνιστική ανάγνωσή της. Προβάλλεται έτσι ο συσχετισμός *σωστά ελληνικά* ≠ *διαλεκτικά ελληνικά*, χωρίς περαιτέρω εξειδίκευση των όρων: τι είναι ακριβώς *σωστά* και τι *ελληνικά*, στη δεδομένη περίπτωση. Με το να μην αναφέρεται η παντελής απουσία *γλωσσολογικής* δικαιολόγησης αυτού του συσχετισμού, ανατροφοδοτείται η τρέχουσα αντίληψη απαξίωσης των διαλεκτικών ποικιλιών, και μάλιστα νομιμοποιημένη από το στόμα όσων κατεξοχήν διεκδικούν το δικαίωμα εκφοράς έγκυρου λόγου για το ζήτημα.

Επιπλέον, το συνολικότερο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων και κατανομής ρόλων όπου εκφέρεται αυτός ο λόγος ενισχύει την ευρύτερη απήχηση που μπορεί να έχει στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης εικόνας της πραγματικότητας. Μια γραμματική, αντίθετα π.χ. με τα πρακτικά ενός συνεδρίου, δεν απευθύνεται μόνο στο ειδικό κοινό, το οποίο ενδεχομένως να ελέγξει τις παρεχόμενες πληροφορίες, ιεραρχήσεις, αναλυτικές κατηγορίες ή απόψεις του συγγραφέα της. Απευθύνεται κυρίως στον μέσο αναγνώστη, που ανατρέχει σ' αυτήν για να ενημερωθεί, να μάθει, να «αναπλαισιώσει» επιστημονικά την πραγματικότητα της γλώσσας που ακούει και παράγει. Πρόκειται δηλαδή για κείμενο το οποίο θέλει να λειτουργεί (και λειτουργεί) ως κείμενο αναφοράς και έξω από την επιστημονική κοινότητα, που έχει τα εργαλεία να το κρίνει, συνεπώς το ειδικό του βάρος αυξάνεται σημαντικά. Ακόμη περισσότερο συμβαίνει αυτό στην περίπτωση της συνέντευξης, όπου οι επιστημονικές απόψεις ενός ειδήμονος παρουσιάζονται στο ευρύ κοινό μέσω του τύπου, δηλαδή -στις μέρες μας τουλάχιστον- του κατεξοχήν μέσου διαχείρισης, διαμεσολάβησης και διάδοσης της πληροφορίας - επιστημονικής ή άλλης. Έτσι, από τη μια μεριά το πρόσωπο από το οποίο εκπορεύεται ο λόγος, από την άλλη ο τρόπος μέσω του οποίου δημοσιοποιείται¹⁵ καθιστούν τον λόγο αυτόν λόγο «αυθεντίας», όπου εκ των πραγμάτων δεν υπάρχει δυνατότητα άμεσης αντίκρουσής του.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, τόσο η «γνωμοδότηση» ενός ειδικού, ως κοι-

14. Η εμφάνιση των γεωγραφικών διαφορών στα ηλεκτρονικά μέσα (ραδιόφωνο και κυρίως τηλεόραση, βλ. π.χ. σίριαλ, σατιρικές εκπομπές) επιβεβαιώνει και αναπαράγει την υποτίμηση, με ακόμη ισχυρότερα μέσα αυτή τη φορά. Και πάλι όμως χρειάζεται ξεχωριστή μελέτη γι' αυτό.

15. Ή, αλλιώς, τα χαρακτηριστικά του είδους λόγου (*genre*) όπου εντάσσεται.

νωνική πρακτική με συγκεκριμένο νόημα και συνέπειες, όσο και το ίδιο το περιεχόμενο της, όπως πραγματώνεται μάλιστα μέσα από τη γλωσσική χρήση που επιλέγεται¹⁶, συγκλίνουν στην ανακατασκευή και αναπαραγωγή των ήδη γνωστών, σαφώς ιεραρχημένων σχέσεων ανάμεσα στην πρότυπη/κοινή και τις διαλέκτους, και φυσικά ανάμεσα στις ομάδες ομιλητών που τις χειρίζονται¹⁷.

Δεν ισχυριζόμαστε, αφελώς, ότι, από μόνη της, η «ορθή» τοποθέτηση της διαφοράς αποκλειστικά στο ιστορικό και κοινωνικό (ή λειτουργικό) πεδίο αντιπαράθεσης, όπου ανήκει κανονικά, θα ανατρέψει την εμφανώς άνιση αντιμετώπιση των ποικιλιών και κατ' επέκταση των ομιλητών τους. Πρόκειται εδώ για τη σημειωτική πλευρά ενός ευρύτερου ζητήματος, στην οποία όμως είναι τουλάχιστον χρήσιμο να αντιπαραθέσει κανείς εναλλακτικούς τρόπους αναπαράστασής του: έτσι, θα γίνει φανερό ότι η κυρίαρχη, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αναπαράσταση της σχέσης γλώσσας-διαλέκτων, με δεδομένη την ανισοτιμία μεταξύ τους, δεν είναι η μόνη που μπορεί να επιλεγεί (Fairclough 2001 κ.ά.). Η αφαίρεση των γλωσσολογικών ερεισμάτων («σωστό»-«λάθος»), που, έτσι κι αλλιώς, δεν έχει η ανισομερής αντιμετώπιση των ποικιλιών του τύπου που παρουσιάσαμε, μπορεί να συντελέσει στην *αποφυσικοποίηση* της σχετικής επιχειρηματολογίας, στην αποδυνάμωση δηλαδή ορισμένων στερεοτύπων που συνοδεύουν τη συγκρότηση του γνωστικού αυτού πεδίου, με όποιο κέρδος μπορεί να έχει αυτό. Όπως λέει χαρακτηριστικά και μάλλον προκλητικά ο Trudgill (1995: 206): «Αν τα άτομα υποφέρουν από διακρίσεις ως αποτέλεσμα του ρατσισμού, δεν προτείνουμε να αλλάξουν φυλή [...]. Αν τα άτομα υποφέρουν από διακρίσεις ως αποτέλεσμα του σεξισμού, δεν προτείνουμε να αλλάξουν φύλο [...]. Αν τα άτομα υποφέρουν από διακρίσεις λόγω των διαλέκτων που μιλούν, τότε πρέπει να καταργηθούν οι διακρίσεις, όχι οι διάλεκτοι».

16. Οι γνωστές διαστάσεις της συστημικής γραμματικής του Halliday: *πεδίο* (*field*, το τι λέγεται), *τόνος* ή *συνομιλιακοί ρόλοι* (*tenor*, το ποιοι συμμετέχουν) και *τρόπος* (*mode*, το πώς λέγεται) του κάθε κειμένου ή λόγου εντός περιβάλλοντος (Halliday 1978).

17. Το πώς ακριβώς οι αρνητικές αυτές κρίσεις εσωτερικεύονται από τους διαλεκτόφωνους περιγράφεται στις περισσότερες έρευνες που διερευνούν τις στάσεις τους απέναντι στο ίδιο τους το ιδίωμα και συντελούν στον επικείμενο θάνατό του (βλ. π.χ. ενδεικτικά Πλαδή 2001, για το ιδίωμα του Λιτόχωρου).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AZEZ Κλωντ 1996: «Το πεπρωμένο των γλωσσών και των διαλέκτων στην Ευρώπη». Στον τόμο των Πρακτικών του Συνεδρίου *Η ελληνική γλώσσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση - Γλωσσικός πλουραλισμός και γλωσσοεθνοκεντρισμός* (3-5 Φεβρουαρίου 1995), Γαλλική Πρεσβεία στην Ελλάδα - Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών & Περιοδικό *Αντί*, Αθήνα: Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης, 133-144.
- BONTZA Βασιλική 2003: «Το γλωσσικό μάθημα και οι τοπικές διάλεκτοι». *Φιλολογική* 84, Ιούλιος/ Αύγουστος/ Σεπτέμβριος 2003, 52-54.
- CALVET Louis-Jean 1993: *La sociolinguistique*. Σειρά "Que sais-je?". Paris: Presses Universitaires de France.
- CAMERON Deborah 1995: *Verbal Hygiene*. London/ New York: Routledge.
- CHAMBERS J.K. & Peter TRUDGILL 1980: *Dialectology*. Σειρά "Cambridge Textbooks in Linguistics". Cambridge κλπ.: Cambridge University Press.
- CONTOSSOPOULOS Nicolas G. 1983-1984 [1985]: "La Grèce du *τι* et la Grèce du *είναι*". *Γλωσσολογία* 2-3, 149-162.
- ΔΕΛΒΕΡΟΥΔΗ Ρέα 1999: «Γλωσσικό ζήτημα και νεοελληνικά ιδιώματα (1880-1910)». Στο Α.Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ (επιμ.), «*Ισχυρές* και «*ασθενείς*» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση-Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (2 τόμοι), Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 553-560.
- ΔΕΛΒΕΡΟΥΔΗ Ρέα 2000: «Η γλωσσική ποικιλότητα και η διαμόρφωση της νεοελληνικής εθνικής γλώσσας». Στο Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ (επιμ., σε συνεργασία με τις Μ. Αραποπούλου και Γ. Γιαννουλοπούλου), *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της* (δίγλωσση ελληνο-γαλλική έκδοση), Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 49-57.
- FAIRCLOUGH Norman 2001: "Critical discourse analysis as a method in social scientific research". Στο Ruth WODAK & Michael MEYER (επιμ.), *Methods of critical discourse analysis*, London κλπ.: Sage Publications, 121-138.
- HAGÈGE Claude 1996 → AZEZ Κλωντ 1996
- HALLIDAY M.A.K. 1978: *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: E. Arnold.
- HUDSON Richard A. 1980: *Sociolinguistics*. Σειρά "Cambridge Textbooks in Linguistics". Cambridge: Cambridge University Press.
- ΚΑΚΡΙΔΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ Μάρω & Βίλλυ ΤΣΑΚΩΝΑ (υπό ετοιμ.): «Διαστάσεις ανισότητας στον χιουμοριστικό λόγο».
- KITIS Eliza 1990: "Hellas: Dialect and School". *Language International* 2.1., 15-17.
- KONTOΣ Παναγιώτης Ι. 1997: *Φωνολογική ανάλυση του αιτωλικού ιδιώματος*

- Συμβολή στην ελληνική διαλεκτολογία. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- KONTOSSOPOYΛΟΣ Νικόλαος Γ. 1983-1984 → CONTOSSOPOULOS Nicolas G. 1983-1984
- KONTOSSOPOYΛΟΣ Νικόλαος Γ. 1994: *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* (Ανανεωμένη έκδοσις). Αθήνα.
- ΜΟΣΧΟΝΑΣ Σπύρος Α. 2002: «Κοινή γλώσσα και διάλεκτος: το ζήτημα της 'γλωσσικής διμορφίας' στην Κύπρο». *Νέα Εστία* 1745, Μάιος 2002, 898-928.
- ΜΠΑΚΑΚΟΥ-ΟΡΦΑΝΟΥ Αικατερίνη & Ελένη ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ 2003: «Η λειτουργία της ερώτησης στο μη διαλογικό κείμενο». Ανακοίνωση στο 6^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003 (βλ. σχετικό CD-Rom).
- ΜΠΑΣΛΗΣ Γιάννης 2000: *Κοινωνιολογία (Μικρή Εισαγωγή)*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- ΠΑΥΛΙΔΟΥ Θεοδοσία 1996: «Γλώσσες, γλωσσικές ποικιλίες και η έννοια της ισοχύος». Στον τόμο «Ισχυρές»-«ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Οψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού), Πρακτικά Ημερίδας, 25 Απριλίου 1996, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 23-33.
- ΠΑΥΛΙΔΟΥ Θεοδοσία 1999: «Αναζητώντας μια θεωρία της γλωσσικής ανισότητας». Στο Α.Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ (επιμ.), «Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (2 τόμοι), Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 187-195.
- ΠΛΑΔΗ Μαρία 2001: «Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*. Πρακτικά της 21^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 12-14 Μαΐου 2000, Θεσσαλονίκη, 618-629.
- ΠΟΛΙΤΗΣ Περικλής 2002: «Η γλώσσα του γεγονότος: τροπικότητες στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, Πρακτικά της 22^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 27-29 Απριλίου 2001. Θεσσαλονίκη: Τομέας Γλωσσολογίας, 543-554.
- PRESTON Dennis R. 1998: "They speak really bad English down South and in New York City". Στο Laurie BAUER & Peter TRUDGILL (επιμ.), *Language Myths*, Harmondsworth: Penguin, 139-149.
- TZANNE Αγγελική 2000: «Οι γλωσσικές ποικιλίες στην προσχολική εκπαίδευση». *Γλωσσικός υπολογιστής* (Περιοδική έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας), τόμ. 2, τευχ. 1-2, 173-176.
- TRUDGILL Peter 1983: *On dialect (Social and Geographical Perspectives)*. Oxford:

Basil Blackwell.

TRUDGILL Peter 1995: "Dialect and Dialects in New Europe". *The European English Messenger* IV/1, 44-46.

ΤΣΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ιωάννα 1988: «Γλωσσική διδασκαλία και διάλεκτοι». *Γλώσσα* 16, Χειμώνας 1988, 38-45.

ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ Αγαπητός 1994²: *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Επιμ. Αφών Κυριακίδη/ Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ Άννα 1987: *Γλώσσα και Ιδεολογία. Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσέας.

ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ Α.-Φ. 2001: «Ιστορίες της Ελληνικής Γλώσσας». Στο Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας-Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 3-18.

WOLFRAM Walt 2003: «Επίγνωση των διαλέκτων και μελέτη της γλώσσας». Στο Ann EGAN-ROBERTSON & David BLOOME (επιμ.), *Γλώσσα και Πολιτισμός. Οι μαθητές/-τριες ως ερευνητές/-τριες*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 235-266.